

Козьма В.В.

Ціннісні орієнтації та проблема політичної соціалізації особистості в Україні

У статті аналізуються соціально-політичні орієнтації українських громадян після знакових подій 2013–2014 р. Основний акцент спрямовується на висвітлення проблем, пов'язаних із процесом політичної соціалізації особистості. Підкреслюється важливість освітньої галузі для консолідації сучасного українського суспільства. На основі соціологічних досліджень, проведених науковцями інституту соціології НАН України, проаналізовані зміни зовнішньополітичних орієнтацій українців, а також окремі аспекти соціального самопочуття та суспільних настроїв

Ключові слова: цінності, суспільство, особистість, соціалізація, адаптація, участь, політична поведінка.

В статье анализируются социально-политические ориентации украинских граждан после знаковых событий 2013–2014 г. Главный акцент направлен на освещение проблем, связанных с процессом политической социализации личности. Подчеркивается важность образовательной отрасли для консолидации украинского

общества. На основании социологических исследований, проведенных учеными Института социологии НАН Украины, проанализированы изменения внешнеполитических ориентиров украинцев, а также некоторые аспекты социального самочувствия и общественных настроений.

Ключевые слова: ценности, общество, личность, социализация, адаптация, участие, политическое поведение.

The article analyzes the socio-political orientations of Ukrainian citizens, after the significant events of the year 2013–14. The main emphasis is directed to lighting problems related to the political socialization process. The importance of the educational sector for the consolidation of the Ukrainian society. On the basis of sociological research conducted by scientists of the Institute of Sociology of National academy of sciences Ukraine analyzed changes in the foreign policy orientations of Ukrainians, as well as some aspects of social well-being and public sentiment.

Key words: values, society, identity, socialization, adaptation, participation, political behavior.

УДК 32.019.52

Козьма В.В.,
кандидат політичних наук, доцент,
докторант кафедри політичних наук
Національного педагогічного
університету імені М.П. Драгоманова

Аналіз ціннісного спектру сучасного українського суспільства в контексті соціально-політичних змін, що відбуваються в Україні після зимових подій 2013–2014 року, очевидно, знову стає однією з найактуальніших тем для соціально-гуманітарних наук. Цій проблематиці безпосередньо присвячені праці багатьох вітчизняних науковців, зокрема О. Бабкіної, М. Головатого, В. Ворони, І. Бекешкіної, М. Шульги, Є. Головахи, М. Михальченка та ін.

Сьогодні вести мову про пошук спільних, об'єднуючих цінностей для всього українського суспільства стало складніше, ніж це було ще тричотири роки тому. На думку відомого вітчизняного вченого академіка В. Ворони, «...соціологічні виміри стану і соціальних змін у суспільстві, що вже півтора року перебуває в напруженому і навіть критичному, вибухонебезпечному стані, – справа не проста. Тут настрої часто може переважати над громадською думкою, а реальна поведінка людей не завжди збіжна з намірами та артикульованими заявами» [1, с. 13]. На наше переконання, основні причини такого становища лежать саме в політичній площині. Нестійкість, розбалансованість політичної системи призводить до руйнації та занепаду інших взаємопов'язаних елементів соціального організму. Звісно, це відбивається на ціннісних пріоритетах громадян. Для прикладу, подивімося, що об'єднувало українське суспільство в різні роки: так, у 2002 чи 2006 роках українців об'єднувала віра в краще майбутнє (відповідно 38.2 і 42.9%); у 2009 та 2013 році таким фактором стало незадоволення владою (відповідно 40.5 і

34.1%); у 2015 році, вперше за всю історію незалежної України, 41.3% наших громадян відповіли, що патріотичні почуття є об'єднувачими для нашого суспільства. Остання цифра вселяє надію, однак, наскільки така тенденція є показовою, покаже час, адже недовіра до дій влади (36.4%) та розкол політичної свідомості залишаються загальносоціальним контекстом формування політичних орієнтацій українців [2, с. 586]. Треба, мабуть, подякувати владі, що вона в такий спосіб об'єднує українське суспільство. Проте неважко спрогнозувати, чим закінчиться подібний «об'єднувачий процес» – черговим соціальним вибухом.

Цілком природно, що в різних, в першу чергу – вікових, підгрупах цінності та пріоритети різняться, проте викликає занепокоєння процес формування ціннісних орієнтацій у наймолодшого покоління. Дійсність, яка їх оточує, стає для них тим життєвим досвідом, який безпосередньо впливає на становлення особистості. Під її тиском у молоді з'являється тенденція до заперечення всього минулого як застарілого, відсталого, «совдеповського» і т.п. Зазначені розбіжності мають принциповий характер, адже процес розпаду теперішніх соціокультурних форм та формування нових набуває рис неминучого трагічного ціннісного конфлікту. Очевидним є факт другорядності в цьому процесі системи освіти, зокрема її виховної частини. Реалії сьогодення як ніколи потребують від системи освіти сконцентрувати весь свій інтелектуальний потенціал на проблемах виховання молодого покоління, на створенні цілісної концепції такого вихо-

вання. У наш час робота вчителя не менш важлива ніж військового. Згадаймо відомі слова Бісмарка: «Успех в війні решають два фактора: ружье нового образца и школьный учитель» [3, с. 11]. Саме вчительські помилки (свідомі чи несвідомі) з часом призводять до конфліктів та непорозумінь, де головним аргументом доказу своєї правоти все частіше стає зброя. Поширеним явищем серед молоді стає фанатизм, національний екстремізм, різноманітні фобії. Відповідальними за ці речі є конкретні люди, що кожен день заходять у шкільні класи та студентські аудиторії. Мусимо визнати, що як би ми не ставились до подій в Туреччині після спроби військового перевороту, чистки в турецькій системі освіти виглядають цілком логічними. Хтось має відповідати за виховання зрадників. У цій ситуації дивує інше: в Україні не було покарано жодного педагога, що прямо чи опосередковано закликав до розвалу української держави, підтримував іноземну інтервенцію, прославляв злочинців і т.п. Ще й більш від того, і це визнає навіть міністр освіти Лілія Гриневич, в Україні недостатньо законодавчих підстав для звільнення вчителів, які проводять антидержавницьку політику під час уроків. Підкреслимо, що в даному випадку треба вести мову не лише про звільнення таких людей із системи освіти, а про їх пряму, в тому числі кримінальну відповідальність за подібні злочини. Яким чином, питається, абітурієнти з різних регіонів України, що навчалися в українських школах за єдиними програмами та підручниками, вступаючи до столичного університету, мають настільки різну історичну пам'ять? Автор неодноразово натрапляв на подібні факти. Педагоги повинні чітко розуміти, що академічна свобода не означає «говорю що хочу бо я так думаю». Академічна свобода – це елемент культури, що передбачає вільне поширення знань та інформації, яка базується на перевірених науковій та джерельній базі.

Отже, ми не ставили за мету в цій публікації розглянути всю систему цінностей українців, зосередимо нашу увагу лише на аналізі політичних вподобань, адже згадувані нами події, що отримали назву Революція гідності, значно змістили не лише ціннісні орієнтири українців, а й вплинули на свідомість та світосприйняття всього суспільства. Доведено, що будь-які радикальні потрясіння потребують певного ціннісного обґрунтування. Лише за таких умов реформи та зміни матимуть довіру і легітимність. Саме на основі політичних цінностей формується безліч політичних проєктів, ідеалів, які пропонуються суспільству як можливі моделі майбутнього розвитку.

Політична наука наголошує, що ціннісне сприймання об'єктів політичного життя зумовлюється конкретно-історичними умовами розвитку суспільства, місцем особи, соціальної спільноти в системі певних економічних і соціально-політичних відносин, потре-

бами та інтересами людей. За своєю природою і сутністю цінності політичні становлять синтез індивідуальних, соціально-класових, національно-етнічних і загальнолюдських засад. Вони включаються в систему соціально-нормативних, мобілізаційних та інтегративних регуляторів суспільно-політичного життя, поведінки індивідів, соціальних спільнот і об'єднань людей, будучи важливим джерелом політичної соціалізації особи [4, с. 719].

Типологія ціннісних орієнтацій сучасного українського соціуму являє собою досить різні за напрямком векторні лінії, які стосуються бачення політичного, економічного, соціального чи культурного напрямку розвитку нашого суспільства. Три-чотири роки в ієрархії цінностей українців політика займала одне з останніх місць. Тут варто уточнити: мова йде про масову політичну поведінку, політичну участь у прямому розумінні цього слова, адже широка «обізнаність» наших людей у будь-яких політичних питаннях, а тим більше тверді переконання, «що і як треба робити» в розмовах на кухні ще зовсім не означає, що більшість із них готові піднятися з дивану. Яскравим прикладом такої поведінки, точніше політичного відчуження, є наступне соціологічне дослідження, проведене фахівцями інституту соціології НАН України. На питання: «Чи брали Ви участь в акціях протесту проти влади в грудні 2013 – лютому 2014 року?» наші громадяни відповіли наступним чином: (див. табл. нижче) [5, с. 580].

	2014	2015
Брав участь в акціях в Києві	4,2	5,9
Брав участь в акціях в іншому місті	5,3	5,7
Допомагав мітингуючим (продуктами, речами, грошима тощо)	9,4	11,5
Не брав участі	82,1	79,0
Не відповіли	0,9	0,4

Мусимо визнати, що процес політичної соціалізації, який має в собі поступове домінування в структурі особистості суспільної свідомості над індивідуальною, ще далекий до свого завершення, до формування в цієї особистості громадянської ідентичності. Практика політичної діяльності для переважної більшості українських громадян зазвичай обмежується лише участю у виборах, як правило, біля урни для голосування. Природу аполітичності українців багато експертів пояснюють особливостями національного характеру (ментальності). Роками нав'язувалась думка про «мою хату скраю», допоки двічі за новітню історію не згадали, що «гуртом і батька легше бити». Звідси ключове для нашого дослідження питання: чи можна сьогодні вести мову про те, що під впливом згаданих нами соціально-політичних потрясінь зими 2013-14 р. українці почали долати явище аполітичності та свідомо висту-

пати на захист своїх прав та свобод, чи непокора владі була звичайним проявом політичного відчуження? Так, на думку вітчизняного дослідника В.М. Северинюка, «...політичне відчуження завжди існує в діапазоні між маргінальною пасивністю та потенціалом різнобічно-активних політичних дій. У цьому його своєрідність і небезпечність, бо навіть маргінес може перетворитися на активну силу, якщо ним оволодіють політичні шахраї чи екстремісти» [6, с. 16].

Отже, для більш конкретного аналізу тих змін, що відбулися (чи не відбулися) в політичних орієнтирах та вподобаннях українців потрібно з'ясувати, які ж конкретні соціальні явища маємо розглядати як політичні цінності? На наше переконання, будь-який феномен, що має стосунок до політики, можемо розглядати як політичну цінність. У даному випадку потрібно якомога тісніше поєднувати емпіричну методику досліджень з нормативно-ціннісними компонентами сучасної політики. Це стосується як функціонування політичних інститутів, форм політичної діяльності, політичних ідеалів, так і характеристики політичної культури, поведінки тощо. Щоб наочно побачити зміни в політичних орієнтирах українців і відповіді на поставленні питання, варто звернутися до згаданих вище соціологічних досліджень, що проводяться науковцями інституту соціології НАН України. Треба віддати належне цьому колективу, який багато років поспіль робить колосальну роботу. Це стосується не лише збору та опрацювання статистичних даних, а й глибокого наукового аналізу отриманих результатів. Наприклад:

1) зовнішньополітичні орієнтації українців (див. табл. нижче)

Як Ви ставитеся до вступу України до Митного союзу Росії, Білорусі і Казахстану?

	2013	2015
Скоріше негативно	25.5	57.8
Важко сказати	29.1	17.3
Скоріше позитивно	45.1	24.1
Не відповіли	0.3	0.8

Як Ви ставитеся до вступу України до Європейського Союзу?

	2013	2015
Скоріше негативно	27.9	24.4
Важко сказати	30.3	19.0
Скоріше позитивно	41.6	55.8
Не відповіли	0.2	0.8

Як Ви ставитеся до вступу України до НАТО?

	2013	2015
Скоріше негативно	54.4	34.2
Важко сказати	30.8	21.9
Скоріше позитивно	14.4	43.0
Не відповіли	1.6	2.1

2) соціальне самопочуття і суспільні настрої
А яку особисту відповідальність Ви несете за стан справ в цілому в Україні?

	2013	2015
Повну	1.8	2.9
Часткову	15.8	30.0
Ніяку	67.0	55.8
Важко відповісти	15.2	10.8
Не відповіли	0.2	0.5

Що заважає владі реалізовувати реформи*

	2015
Відсутність в урядовців знань про реформи	21.4
Ситуація на Сході України	24.6
Небажання політичних еліт змінювати систему	48.3
Небажання олігархів відмовлятися від надприбутків	58.5
Корупція	68.5
Відсутність тиску суспільства	13.3
Інше	0.5
Ніщо не заважає	2.4
Важко сказати	4.9
Не відповіли	0.3

* Можливо було обирати кілька варіантів відповідей водночас

Результати дослідження, наведені в останній таблиці, на нашу думку, є своєрідним «лакмусовим папірцем» загального стану українського суспільства. Для наочності ми спеціально виокремили трійку «лідерів», проте в наведеній таблиці є строки, які відверто шокують. Зверніть увагу на відсоток респондентів, які бояться голоду, і це – в найбагатшій сільськогосподарській країні світу. Подивіться лишень добре...

У підсумку, відповідаючи на головне питання нашого дослідження, чи зазнали змін політичні ціннісні орієнтири українців після подій на київському Майдані Незалежності, можемо констатувати наступне: так, безумовно, зазнали змін, в першу чергу, зовнішньополітичні орієнтири українців, значно зріс рівень довіри до Збройних Сил, з'явився потужний сегмент громадянського суспільства – волонтерський рух, добровольчі батальйони тощо. Однак треба бути відвертими перш за все самим із собою. Можемо скільки завгодно говорити про економічне зростання, визначати стратегічні вектори зовнішньої політики, малювати всілякі рейтинги успіхів та досягнень, проте достатньо подивитися на цифри, щоб зрозуміти беззаперечну істину: серед переважних пріоритетів та очікувань наших громадян саме цінності виживання залишаються домінуючими в процесі соціальної адаптації. Ще й більш від того, на наше переконання, саме від ступеня задоволення (незадоволення) знаковими для особистості життєвими потребами напряду залежить успішність всіх інших адаптивних процесів, у тому числі й політичної соціалізації особистості.

Як Ви вважаєте, чого люди бояться зараз найбільше?*

	2004	2006	2008	2010	2012	2013	2014	2015
Зростання злочинності	54.9	43.2	43.1	43.2	45.5	49.3	42.5	41.3
Безробіття	67.9	64.9	54.4	80.1	79.4	78.1	60.2	70.3
Нападу зовнішнього ворога на Україну	10.5	6.6	6.7	6.9	6.8	9.5	59.6	51.8
Міжнаціональних конфліктів	12.8	19.2	18.5	12.7	10.7	14.3	35.0	20.1
Міжрелігійних конфліктів	6.4	8.4	7.2	6.1	5.6	8.6	12.3	7.8
Напливу біженців, переселенців і приїжджих	7.4	7.8	10.1	9.2	9.8	7.4	13.9	15.1
Зупинки підприємств	35.3	34.2	29.9	43.2	35.7	36.4	36.0	38.7
Повернення до старих порядків часів застою	5.2	7.9	7.4	9.9	7.7	7.5	12.0	13.1
Голоду	45.5	33.8	31.8	34.7	37.3	29.8	33.4	39.0
Масових вуличних безпорядків	16.1	13.4	16.3	15.9	16.6	18.6	32.8	26.2
Невиплати зарплат, пенсій тощо	56.5	55.8	51.6	73.8	65.8	75.4	60.8	68.5
Зростання цін	75.2	80.6	86.0	84.2	80.6	79.6	63.0	75.4
Встановлення диктатури в країні	10.2	9.3	10.0	9.9	14.3	18.3	16.8	17.4
Розпаду України як держави	10.8	22.9	21.9	16.7	11.8	14.4	45.9	29.3
Наслідків катастрофи на Чорн. АЕС	24.9	22.3	18.1	16.3	16.7	18.6	9.2	12.2
Зараження (туберкульоз, СНІД тощо)	43.0	38.3	39.2	37.3	34.5	36.6	17.4	19.6
Холоду в квартирі	30.7	29.9	21.2	17.5	23.7	18.4	23.7	25.6
Інше	3.4	2.1	2.8	1.6	1.6	1.7	5.1	3.7
По-справжньому нічого не бояться	2.6	2.6	2.2	1.3	2.7	4.8	1.8	0.9
Не відповіли	0.1	0.4	0.2	0.0	0.1	0.1	0.2	1.2

*Можливо було обирати кілька варіантів відповідей водночас

ЛІТЕРАТУРА:

1. Ворона В.М. Суспільство в умовах війни на Донбасі: ризики та загрози / В.М. Ворона // Українське суспільство: моніторинг соціальних змін. Збірник наукових праць. / за ред. д.е.н. В. Ворони, д.с.н. М. Шульги. – К. : Ін-т соціології НАН України, 2015. – Вип. 2(16). – 652 с.

2. Українське суспільство: моніторинг соціальних змін. Збірник наукових праць. / за ред. д.е.н. В. Ворони, д.с.н. М. Шульги. – К. : Ін-т соціології НАН України, 2015. – Вип. 2(16). – 652 с.

3. Бисмарк Отто фон. Политика есть искусство возможного / Отто фон Бисмарк. – М. : Издательство Центрполиграф, 2015. – 160 с.

4. Політологічний енциклопедичний словник / Упорядник В.П. Горбатенко ; за ред. Ю.С. Шемшученка, В.Д. Бабкіна, В.П. Горбатенка. – 2-е вид., доп. і перероб. – К. : Генеза, 2004. – 736 с.

5. Українське суспільство: моніторинг соціальних змін. Збірник наукових праць. / за ред. д.е.н. В. Ворони, д.с.н. М. Шульги. – К. : Ін-т соціології НАН України, 2015. – Вип. 2(16). – 652 с.

6. Северенюк В.М. Політична поведінка як феномен суспільного життя: теоретико-методологічні проблеми : автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня доктора політичних наук / В.М. Северенюк. – К. : Видавничий центр Інституту держава і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2010. – 32 с.